

ЗА СЛОВОРЕДНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ С К-ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Христиана Кръстева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON THE WORD ORDER PROBLEMS OF BULGARIAN INTERROGATIVE SENTENCES WITH WH-WORDS

Hristiana Krasteva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The main goal of the article is to review problems connected with the word order of the wh-words in Bulgarian interrogative sentences with wh-words, the solutions proposed in the reviewed literature, the factors giving rise to these problems, and the opportunities for future research on the topic. Main problematic areas of interest hereby are semantic characteristics and affiliation of the wh-words to a lexical-morphological subclass; the syntactic function of the wh-words; multiple wh-fronting in the CP in simple and complex sentences.

Key words: *wh-questions, word order, Superiority effect, Specificity, multiple wh-fronting*

Увод

В съвременния български език съществуват два основни вида въпросителни изречения – със и без въпросителна дума (въпросително местоимение, частица, наречие). Въпросителните изречения без въпросителна дума имат за основен различителен признак интонацията. В настоящата статия няма да се спираме на тях. Тук ще разгледаме само общите въпроси¹ с въпросителни к-думи (*кой, кого, какво, кое, как, кога, къде, колко*). Целта на изследването е да се коментират проблеми, свързани със словореда на въпросителните к-думи в този вид изречения, с факторите, които пораждаат тези думи, както и да се разгледат предложените в научната литература решения и възмож-

¹ Под общи въпроси ще разбираме „въпроси за попълване“, както те са дефинирани от М. Лакова (Лакова 2007: 37).

ностите за бъдещи проучвания. Основните аспекти, върху които се фокусират нашите наблюдения, са:

- семантични признаци и принадлежност на въпросителните *к-думи* към даден лексикално-морфологичен подклас;
- синтактична функция на въпросителните *к-думи*;
- многократно запълване в СР на въпросителното просто и сложно изречение.

За словоредните проблеми на въпросителните изречения с *к-думи*

Един от основните проблеми на общите въпроси с въпросителни *к-думи* е свързан с *двойствената природа на някои въпросителни местоимения* в изречения от типа:

1. *Кой вестник искаш?/Искам цветния вестник.*

(кой = А)

2. *Кой дойде?/Дойде баща ми.*

(кой = N)

3. *Какво ще купиш?/Ще купя яйца.*

(какво = N)

4. *Какво дърво е това?/Това е бук.*

(какво = А)

В примерите по-горе едни и същи местоимения (*кой, какво*) функционират по различен начин – веднъж като съществително, веднъж като прилагателно. Този проблем е проучен по-подробно у Р. Ницолова (Ницолова 1984), М. Лакова (Лакова 1991, 2007) и И. Кръпова и Г. Чинкуе (Кръпова и Чинкуе 2008). В Приложение 1² е представен разбор на семантични признаци, с които са маркирани въпросителните местоимения. Видимо е, че една и съща дума, например *кой* (*кой1/кой2* в Приложение 1) може да функционира различно в синтактично отношение – като съществително да бъде главна част на NP, а като прилагателно да е спецификатор в случаи например като [кой [студент]]. В същото време обаче и двете думи *кой* са маркирани еднакво по признака *±адефинитност* (виж Приложение 1) или и двете в своето съответствие отговор съдържат „формален показател (възможно и нулев), показващ, че съответната синтактична фраза реферира обект – предмет от външната действителност, че реферира конкретно място или конкретно време“ (Лакова 2007: 147 – 180). С

² Обобщение на някои резултати от проучването на М. Лакова „Въпросите и въпросителните изречения в българския и полския език“ (Лакова 2007: 147 – 180).

други думи, пита се за познат (на респондента) предмет/човек от дадено известно множество. Още повече че местоименията не могат да се членуват, но отговорите и на двата типа въпроси предполагат посочване на съществително име или NP, което е дефинитно [+def] или поне специфично³ [+specif]:

5. *Кой дойде?/Иван дойде./Дойде един приятел.*

6. *Кой студент дойде?/Студентът по химия./Един студент по химия.*

Друга възможна гледна точка по отношение на *кой1* е застъпената от Р. Ницолова (Ницолова 1984): местоимението не означава никакъв признак на елементи от дадено множество, защото за признака научаваме от значението на името при атрибутивна употреба или на сказуемото/на изречението при предикативна или свободна употреба.

Освен маркираността по посочените признаци на всяко от местоименията в приложението се посочва и синтактичната служба, която то трябва да изпълнява в изречението. Без значение дали става въпрос за просто или сложно изречение, когато въпросителната дума е една, нейната функционална интерпретация се извежда от мястото ѝ във фразовата структура чрез проследяване на придвижването в спецификаторната позиция.

7. *Кой е виновен за стачката на летците?*

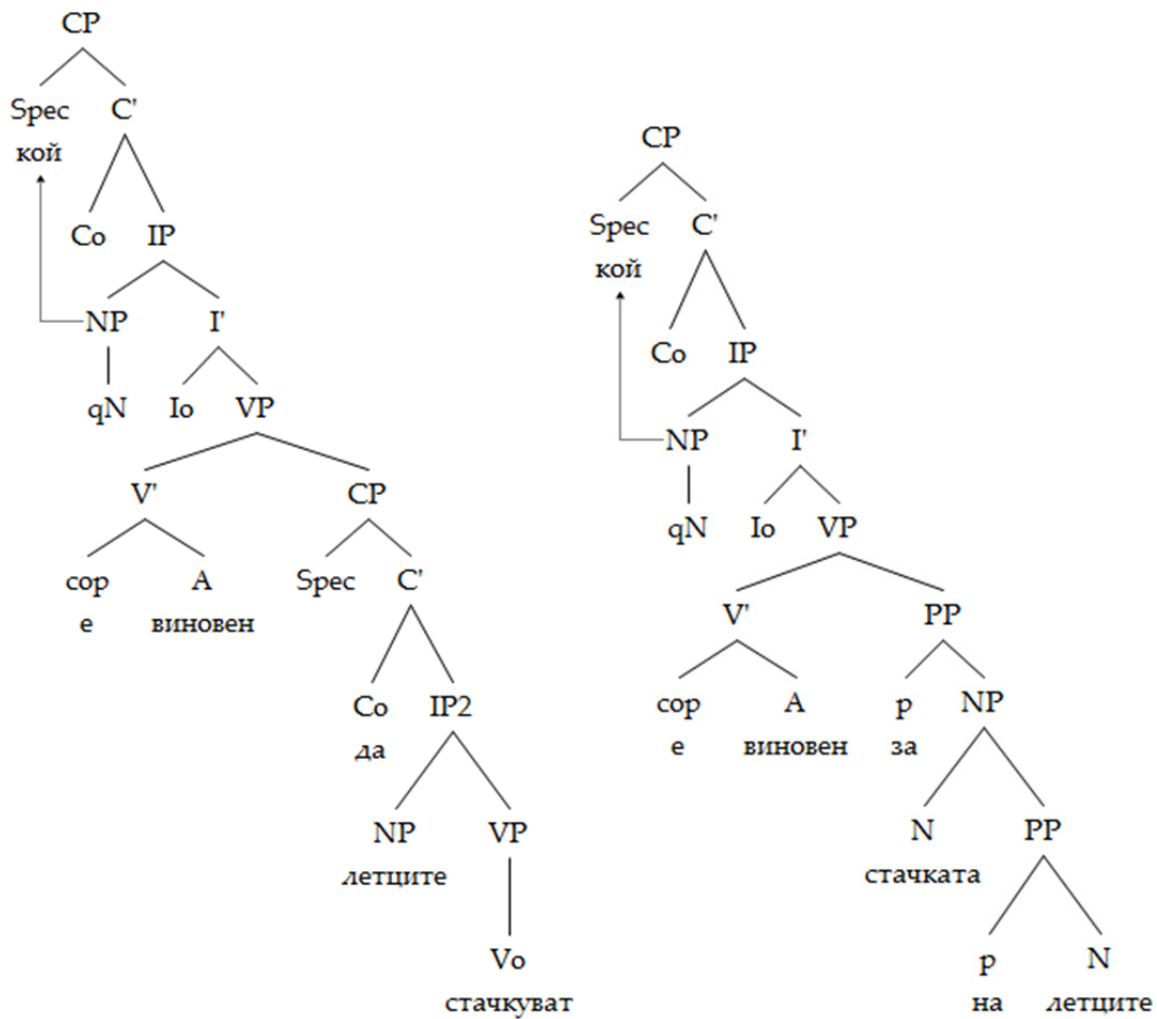
8. *Кой е виновен да стачкуват летците?* (Виж Фиг. 1)

И в двата случая *кой* е подлог или това е местоимението *кой2* от Приложение 1.

Й. Пенчев (Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998: 614 – 615) определя мястото на въпросителните думи „в свободна спецификаторна позиция на изречението“, като посочва, че те са резултат от движение, наподобяващо придвижването на *ли*, но тук разликата е, че има възможност за повече от една *к*-дума, както и за комбинация от *к*-дума и *ли*:

9. *Кой ли ще дойде вместо него?/Какъв ли е новият шеф?*

³ В смисъла на Й. Пенчев (Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998: 515).

Фиг. 1. Дървовидни структурни схеми на примери 7 и 8

След придвижването си *к*-думите оставят т.нар. „следи“, коиндексиранни с думата, на която съответстват. Тоест *к*-думите не поемат синтактична функция на мястото, на което са изнесени:

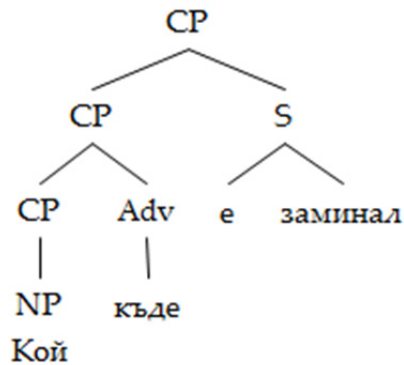
10. *Кой1* [казваш [че *t1* идва?

Напротив, в случая *кой* е подлог на подчиненото изречение и е в отношения на далечна зависимост⁴ от първоначалната си позиция. Мястото в спецификаторна позиция пък се обяснява с факта, че една дума аргумент не може при преместването си да заеме пак аргументна позиция, защото би нарушила тета-критерия⁵. Посочва се, че *к*-думите „носят изреченското ударение като фокус на изречението“ (Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998: 614). Многократното извеждане на *к*-думи в

⁴ По дефиницията на Й. Пенчев (Пенчев 1998: 615).

⁵ По дефиницията на Й. Пенчев (Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998: 623).

CP изисква разклоняване на спецификаторната позиция, което е онагледено със следното дърво:

Фиг. 2. Разклоняване на CP

В сложно изречение запълването се извършва по принципа на цикличността⁶ (строга и последователна), като всички *k*-думи трябва да бъдат изведени (освен в случаите, в които глаголът изисква косвен въпрос):

11. *Кой кога къде искаш да дойде с мен?*
12. **Кой искаш кога къде да дойде с мен?*

Българският е сред езиците с т.нар. многократно извеждане⁷ на въпросителни думи, но трябва да се изясни редът на подреждането им и по-точно факторите, които го обуславят. Няколко са предложенията в прегледаната литература във връзка с тези фактори, на които ще се спрем по-подробно: условие за превъзходство (Чомски 1973: 232 – 286), дискурсна свързаност (Песетски 1987: 107 – 109) и специфичност (Киш 1993: 85 – 120, Енч 1991: 1 – 25).

Дискурсна свързаност на понятия тук ще разбираме в смисъла, за който говори Д. Песетски: понятия, известни и на говорещия, и на слушащия (Песетски 1987: 107 – 109), а специфичност – според разбирането на М. Енч (Енч 1991: 1 – 25): специфична е именна група с определен референт в дискурса или при изразяване на екзистенциална пресупозиция. Условието за превъзходство е формално изискване за реда на придвижване на конституенти, маркирани с еднакъв признак: „Ако една трансформация може да се приложи по принцип на два конституента в структурата, то тя трябва да се приложи на по-високо стоящия. Никое правило не може да включва X, Y в структурата: ...X...[...Z...-WYV...],..., където правилото се прилага двусмислено към Z и Y и Z стои по-високо от Y“ (Чомски 1973: 232 – 286)⁸.

⁶ По дефиницията на Й. Пенчев (Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998: 617).

⁷ По класификацията на К. Рудин (Рудин 1986).

⁸ Преводът е мой – Х. К.

В случая с въпросителните местоимения този признак е [+въпросителност]. Според изискването подлогът се придвижва преди допълнението:

13. *Кой какво иска?*

14. *Кой кого търси?*

15. *Кой кога ще бъде настанен?*

16. НО: *Какво кого е сполетяло?/Кого какво е сполетяло?* (Билингс и Рудин 1996: 38)

17. НО: *Какво къде расте?/Къде какво расте?* (Билингс и Рудин 1996: 42)

Нека се върнем на Приложение 1 по-долу. *Какво* от примерите в 16 и 17 е синтактично съществително и може да функционира като подлог. Ако приемем тази хипотеза, а именно, че *какво* в такива случаи се употребява за предмет/явление от ср. р., ед. ч., в изречението изпълнява функцията на подлог (номинатив) и е неизменяемо по повърхностни падежи, то:

1. *какво* е очевидно различна дума от ср. р. на местоимението *какъв*, което не се отчита от други изследователи освен от М. Лакова сред прегледаните автори.

2. Условието за превъзходство не е нарушено в първите изречения от тези случаи, защото *какво* влиза във функцията на подлог и следва да се изнесе преди съответно допълнението в 16 и обстоятелственото пояснение в 17.

Това обаче не обяснява словоредните варианти след наклонената черта, които също са граматични. Няма как да допуснем, че във вторите случаи *какво* е ср. р. на *какъв*, защото то би функционирало като прилагателно.

За да обяснят подредбата на въпросителните *к*-думи в подобни примери, някои автори (сред които Кръпова и Чинкуе 2008, Песетски 1987, Коморовски 1996) предлагат добавяне на маркираност по признаци на местоименията: [\pm Д-свързаност] (Коморовски 1996) (Песетски 1987) или йерархия в пряка зависимост с признака [\pm одушевеност] и Д-свързаност (Кръпова и Чинкуе 2008). Всички тези опити не дават отговор на въпроса защо са граматични примерите след наклонената черта в 16 и 17.

Дискурсно свързани (Д-свързани) в смисъла на Д. Песетски (Песетски 1987: 107 – 109), както беше посочено по-горе, са (най-общо) понятия, известни и на говорещия, и на слушащия. Този показател може да се съотнесе (но не да се приравни) с въведения от М. Лакова термин [\pm адефинитност] дотолкова, доколкото се имат предвид конк-

ретни/определени/познати понятия от множество възможни. Песетски илюстрира дефиницията си с примера:

18. *Which book did you read?/Коя книга четете?*, като уточнява, че е налице ограничен набор книги, които са познати и на говорещия, и на слушащия.

Според анализа на И. Кръпова и Г. Чинкуе (Кръпова и Чинкуе 2008) в изречения от типа на примерите в 16 и 17 след наклонената черта и двете *к*-думи са интерпретирани като не-Д-свързани, а в изречения от типа на тези преди чертата – *какво* е посочено за Д-свързан елемент. Не става ясно на кое се дължи тази разлика в маркираността на *какво* и съответно словоредният вариант не може да се обясни.

В свое изследване от 1993 г. К. Е. Киш (Киш 1993: 86) дефинира т.нар. филтър на специфичността по този начин:

„Ако *Op_i* е оператор, който съдържа в обсега си *Op_j* и свързва променлива в обсега на *Op_j*, то тогава *Op_i* трябва да бъде специфичен“⁹.

Тук понятието „специфичност“ е взето в съзвучие с разбирането на М. Енч (Енч 1991: 1 – 25) (за улеснение го повтаряме – специфична е именна група с определен референт в дискурса или при изразяване на екзистенциална пресупозиция). Тоест *к*-думите са специфични, ако се отнасят към множество елементи, познати на всички участници в речевия акт, и съставят NP. На основата на тези идеи Е. Димова (Димитрова, ред. 2013: 173 – 176) изследва реда на придвижване в българските въпросителни изречения с *к*-думи. Авторката илюстрира проблема със следните словоредни варианти:

19. *Какво кога ще дадеш на Иван?/Кое нещо кога ще дадеш на Иван?*

20. *Кога какво ще дадеш на Иван?/Кой ден кое нещо ще дадеш на Иван?(?)*

21. НО: **Какво кога ще попиташ Иван?*

22. НО: *Кога какво ще попиташ Иван?*

Димова обяснява различията с факта, че в 19 *какво* може да се замени със словосъчетанието *кое нещо*, което е пряко допълнение на глагола *давам* и бива интерпретирано от авторката като специфично. В примери 21 – 22 обаче според нея *какво* не може да се замени с *кое нещо* и съответно няма как да се интерпретира като именна фраза. С

⁹ „If *Op_i* is an operator which has scope over *Op_j* and binds a variable in the scope of *Op_j*, then *Op_i* must be specific.“ (Киш 1993: 86). Преводът на български език е мой – Х. К.).

тази невъзможност на *какво* да получи специфична интерпретация Димова обяснява неграматичния словоред в 21. Основен аргумент е фактът, че *попитам* е двусубектен предикат и проявата на неграматичност е илюстрирана със следния диалог:

А: Какво те попита Иван?

Б: (1) Иван ме попита [кой звъни на вратата].

(2) *Иван ме попита [един интересен въпрос].

Отговорът: *Иван ме попита [нещо интересно]* е напълно граматичен в случая.

В същото време Димова предлага *кога* и *къде* да бъдат анализирани като NP, което пък дава възможност за тяхната интерпретация като специфични. Това предложение не е лишено от основания. Според Приложение 1 на настоящата статия М. Лакова въвежда синтактична функция – обстоятелствено пояснение – на тези две местоимения. Ако се върнем към конституентното правило за строежа на VP¹⁰, там обстоятелственото пояснение е дефинирано като дясно разширение на глаголната група с фраза на наречието AdvP, а в нея, от друга страна, пак по конституентно правило опората може да се изрази със субститутите PP, NP, S.

Може да се подложи на съмнение обаче твърдението за неспецифичността на *какво*, която всъщност представлява невъзможност то да се презапише с NP. Ако се приеме презаписът на *кога* от изречението в 20 (виж примерите след наклонената черта в 19 и 20) с *кой ден*, което е NP, вместо *в кой ден* – PP, то би могло да се приеме и *кое нещо кога ще попиташ Иван*, вместо *за кое нещо кога (в кой ден) ще попиташ Иван*.

Заклучение

В заключение можем да направим следните изводи:

- Двойствената природа на местоименията *кой* и *какво* обуславя някои от словоредните проблеми при многократно извеждане и за да се изяснят закономерностите в тяхното функциониране, има нужда от допълнително проучване.

- Условието за превъзходство далеч не може да обясни всички словоредни варианти в българския език. Маркираността на местоименията по признаци от типа на [±адефинитност]/Д-свързаност/не-Д-свързаност/[±одушевеност] също не е достатъчна, за да се обясни сложната природа на подредбата им при придвижване.

¹⁰ Както е у П. Бъркалова (Бъркалова 2011: 90 – 103).

Нужно е по-различно проучване на пораждащите фактори, което също да се концентрира върху примери от художествена литература, за да се избегне дозата субективизъм при работа с информанти¹¹.

• Филтърът на специфичността дава противоречиви резултати и не успява убедително и недвусмислено да обясни словоредните варианти. Нужни са допълнителни изследвания в тази насока, базирани върху по-обемен материал.

Приложение

Разбор на въпросителните местоимения по семантични признаци, принадлежност към лексикално-морфологичен клас и функция в изречението.

Легенда на признаците, дефинирани от М. Лакова: „Признаците образуват йерархична подредба по намаляване степента на общност“ (Лакова 2007: 147 – 180):

±адефинитност, където /+адефинитност/ означава, че „фразата – нейното съответствие в отговора – само означава понятие, а не обозначава обект – предмет, определено време или определено място и т. н.“; /–адефинитност/ – означава „че в нейното съответствие-отговор се съдържа формален показател (възможно и нулев), показващ, че съответната синтактична фраза реферира обект – предмет от външната действителност, че реферира конкретно място или конкретно време.“;

± назоваваща функция – местоименията „не назовават пряко предмет (лице), признак или признак на друг признак. [...] Съгласно със свойството не да назовават, а да посочват, част от наречията също са местоименни думи [...]“;

± въпросителност – „признакът [...] може да бъде разложен на съставки“:

+словесност

+императивност

+епистемичност .

Описът за всяка дума е направен в следния ред: въпросителна дума; част на речта; назоваваща функция; диференциален признак въпросителност; диференциален признак адефинитност; употреба; лице, число, род; функция в изречението; съответствие в отговора. Срв.:

¹¹ Информантите са носители на изследвания език, чрез които лингвистите проверяват граматичността на дадено изречение при събиране на корпус с примери от устната реч.

Кой2

съществително; –назоваваща; +въпросителна; –адефинитна; употребява се за лице, активен предмет; +3 лице; ± множествено число; ±среден род; ±мъжки род; ±подлог в изречението/номинатив; ±акузатив, ±датив, ±недатив; в отговора – невъпр. съществително или NP, Spодч;

Кой1

прилагателно; –назоваваща; +въпросителна ; –адефинитна; употребява се за означаване на дефинитност, индефинитност, генеричност на обекта, назован чрез определяното от него съществително; ±множествено число; + род; ±определение, именна част на съставно именно сказуемо, сказуемно определение към лексикално пълнозначен глагол; неизменяемо по падеж; в отговора – невъпр. прилагателно членувано, редно числително членувано, бройно числително членувано, адекативна разширена фраза членувана, подчинено определително или сказуемноопределително изречение;

Какво

съществително; –назоваваща; +въпросителна; +адефинитна; употребява се за предмет, явление; +3 лице; –множествено число; +среден род; ±подлог в изречението (номинатив), неизменяемост по повърхностни падежи; в отговора – невъпросително съществително, NP или Spодч;

Какъв

прилагателно; –назоваваща; +въпросителна; +адефинитна; употребява се, когато се пита за качество и оценка на предмет; ±множествено число, форма за множествено число – какви; +род: мъжки – какъв, женски – каква, среден – какво; ±определение, сказуемно определение, именна част в съставно именно сказуемо; неизменяемо по падеж; в отговора – може да стои нечленувано прилагателно, разширена нечленувана адекативна фраза, подчинено определително или сказуемноопределително изречение;

Колко 1

числително бройно ; –назоваваща; +въпросителна; +адефинитна; употребява се при питане за брой лица и предмети; –множествено число; +среден род; ±определение, сказуемно определение, именна част в съставно именно сказуемо; в отговора – числително бройно за определено или неопределено количество, местоименно числително,

разширена фраза с опорна част числително бройно, подчинено опре-
определително изречение, подчинено сказуемноопределително
изречение;

Колко 2

наречие; –назоваваща; +въпросителна; +адефинитна; употребява
се, когато се пита за степен; неизменяемост по число; неизменяемост
по род; обстоятелствено пояснение за степен на признак; в отговора –
невъпросително наречие за степен на адективен или предикативен
признак, разширена наречна фраза, подчинено обстоятелствено
изречение за количество и степен;

Къде

наречие; -назоваваща; +въпросителна; -адефинитна; употребява
се за означаване на място, цел на движението; неизменяемо по число;
неизменяемо по род; обстоятелствено пояснение за цел; в отговора –
обстоятелствено пояснение за място или за цел на движението –
наречие, предложно-именна фраза; подчинено изречение за място;

Кога

наречие; –назоваваща; +въпросителна; –адефинитна; употребява
се за означаване на време; неизменяема по число; неизменяема по
род; обстоятелствено пояснение за време; в отговора –
невъпросително наречие за време, разширена адвербиална фраза за
време, подчинено обстоятелствено изречение за време;

Как

наречие; –назоваваща; +въпросителна; +адефинитна; употребява
се за питане за способ, начин на действието; неизменяема по число;
неизменяема по род; обстоятелствено пояснение за начин и
сравнение; в отговора – невъпросително наречие за начин или
сравнение, разширена адвербиална фраза, подчинено изречение за
начин или сравнение.

ЛИТЕРАТУРА

Билингс и Рудин 1996: Billings, L. and C. Rudin. Optimality and Superiority: A new approach to overt multiple-wh ordering. // *Formal Approaches to Slavic Linguistics: the College Park Meeting*. Michigan: Slavic Publications, 1996, 35 – 60.

- Бъркалова 2011:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис познат и непознат*. [Barkalova, P. *Balgarskiyat sintaksis poznat i nepoznat*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011.
- Димитрова, ред. 2013:** *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. Ред. Цв. Димитрова. [Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniya balgarski ezik. Tsv. Dimitrova, red.] София: БАН, 2013.
- Димова 2013:** Димова, Е. За реда на въпросителните думи в българските въпросителни изречения. [Dimova, E. Za reda na vaprostitelnite dumii v bulgarskite vaprostitelni izrecheniya.] // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. София: БАН, 2013.
- Енч 1991:** Енч, М. The Semantics of Specificity. // *Linguistic Inquiry*, 22, 1 – 25, <https://www.academia.edu/9897715/The_Semantics_of_Specificity_Author_s_M%C3%BCrvet_En%C3%A7_Source_Linguistic_Inquiry_PM_All_use_subject_to_JSTOR_Terms_and_Conditions> (10.06.2017)
- Киш 1993:** Kiss, K. E. Wh-movement and specificity. // *Natural Language and Linguistic Theory*, 11, 85 – 120.
- Коморовски 1996:** Comorovski, I. *Interrogative phrases and the syntax-semantics interface*. London, Dordrech, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1996.
- Кръпова, Чинкуе 2008:** Krapova, I., Chinque, G. On the order of wh-phrases in Bulgarian multiple wh-fronting. // *Formal Description of Slavic Languages: The Fifth Conference*, Leipzig: Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008, 318 – 336.
- Лакова 1991:** Лакова, М. *Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език*. [Lakova, M. Mestoimenni vaprostitelni izrecheniya v savremenniya balgarski ezik.] София: БАН, 1991.
- Лакова 2007:** Лакова, М. *Въпросите и въпросителните изречения в българския и полския език*. [Lakova, M. Vaprosite i vaprostitelnite izrecheniya v balgarskiya i polskiya ezik.] // София: БАН, 2007.
- Ницолова 1984:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. [Nitsolova, R. Balgarskite mestoimeniya.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Пенчев 1993:** Пенчев, Й. *Управление и свързване* [Penchev, Y. Upravlenie i svarzване.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993.
- Пенчев, Куцаров, Бояджиев 1998:** Пенчев, Й., Куцаров, И., Бояджиев, Т. *Съвременен български език*. [Penchev, Y., Kutsarov, I., Boyadzhiev, T. Savremenен balgarski ezik.] София: Петър Берон, 1998.

- Песетски 1987:** Pesetsky, D. *Wh in-situ: Movement and Unselective binding*. 1987, <<http://lingo.stanford.edu/sag/L222B/papers/pesetsky-wh-in-situ.pdf>> (06.06.2017).
- Рудин 1986:** Rudin, C. *Aspects of Bulgarian Syntax: Complementizers and Wh-constructions*. Columbus Ohio: Slavica Publishers Inc., 1986.
- Тилков, Стоянов, Попов, ред. 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език, т. III. Синтаксис*. Под редакцията на Димитър Тилков, Стоян Стоянов, Константин Попов. [D. Tilkov, St. Stoyanov. K. Popov (eds.). *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik, t. 3. Sintaksis.*] София: БАН, 1983.
- Чомски 1973:** Chomsky, N. Conditions on transformations. // *A Festschrift for Morris Halle*. Stephen Anderson and Paul Kiparsky (eds.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973, 232 – 286.